האגודה לזכויות האזרח בישראל
جمعية حقوق المواطن في إسرائيل
The Association for Civil Rights in Israel

עיר עמים
ir amim
عير عميم

תעודת עניות
شهادة فقر

מצב מערכת החינוך בירושלים המזרחית

تقرير عن وضع الجهاز التعليمي في القدس الشرقية

אוגוסט 2010
آب ٢٠١٠

כתיבה: אריה דיין

עריכה: עו"ד טלי ניר, רונית סלע

תחקיר: עו"ד נסרין עליאן, אחמד סוב-לבן, חיים ארליך, מחמוד קראעין

תרגום: נביה בשיר / שושנה לונדון-ספיר

אנו מבקשים להודות ולהביע את הערכתנו לוועדי ההורים ונציגי התושבים הפועלים למען חינוכם ורווחתם של ילדי ירושלים המזרחית.

تأليف وصياغة: آرييه ديان

تحرير: المحامية طالي نير, رونيت سيلع

بحث: المحامية نسرين عليان, أحمد صب لبن, حاييم أرليخ, محمود قراعين

ترجمة: نبيه بشير \ شوشانة لوندون سبير

نتوجه بالشكر والتقدير العميق إلى لجان أولياء الأمور وممثلي السكان الناشطين من اجل حقوق التربية والتعليم لطلاب القدس الشرقية

شهادة فقر- التقرير الكامل باللغة العربية صفحه 15

מבוא

למרות חובתה של המדינה לספק חינוך חינם, גם בשנת הלימודים הקרובה ישארו מחוץ למערכת החינוך אלפי ילדים בירושלים המזרחית. ההזנחה המתמשכת של מערכת החינוך הערבית בירושלים גרמה למחסור חמור בכיתות לימוד, וגם השנה נמנעו משרד החינוך ועיריית ירושלים מלהתמודד באופן משמעותי עם מחסור זה. התוצאה היא שבשנת הלימודים 2010–2011 ייאלצו משפחותיהם של אלפי ילדים פלסטינים לשלם סכומי כסף גדולים כדי לזכות בחינוך אותו היו אמורים לקבל בחינם.

בשנת הלימודים האחרונה (2009–2010) רק כמחצית מילדי ירושלים המזרחית למדו במוסדות חינוך של מנח"י (מנהלת חינוך ירושלים, המשותפת למשרד החינוך ולעיריית ירושלים)[1]. האחרים למדו בבתי ספר לא רשמיים, המצויים בבעלותם ובניהולם של גורמים שונים ומגוונים: גופים פרטיים, כנסיות, ארגונים אסלאמיים, אונר"א (ארגון הסעד והתעסוקה של האו"ם), גופים הקשורים לרשות הפלסטינית וגם גורמים מסחריים שמניעם העיקרי הוא עשיית רווח.

יודגש כי תושביה הפלסטינים של ירושלים המזרחית זכאים לקבל חינוך ציבורי, כמו גם ליהנות מכלל הזכויות הסוציאליות שמעניקה המדינה, מתוקף התושבות שהקנתה להם ישראל לאחר שסיפחה את ירושלים המזרחית לתחומה ב–1967. בית המשפט העליון עמד על כך וחייב את משרד החינוך ואת עיריית ירושלים, עוד לפני כעשור[2], להעניק חינוך חינם לכל ילד פלסטיני שהוא תושב העיר. אלא שמדיניות החינוך של ישראל בירושלים המזרחית אינה מאפשרת לתושבים לממש זכות זו באופן מלא.

התוצאה היא שהוריהם של עשרות אלפי ילדים הזכאים לקבל חינוך חינם על פי חוק, נאלצים לשלם אלפי שקלים בשנה מכיסם הפרטי, מכיוון שאין בתי ספר עירוניים שיקלטו אותם. כך, למשל, מכללת סח'נין, שהיא מיזם מסחרי לכל דבר, מפעילה 11 בתי ספר "מוכרים שאינם רשמיים", ומספר התלמידים בהם גדל בשנים האחרונות בהתמדה. יש המפרשים את העידוד לו זוכה המכללה כניסיון של מנח"י להפריט את מערכת החינוך ולהפעיל חלק ממנה באמצעות "זכיינים". עם זאת, חלק מההורים מעדיפים שילדיהם יתחנכו מחוץ למערכת החינוך הישראלית ממניעים אידיאולוגיים, דתיים או לאומיים.

---

1 על פי נתוני מנח"י, המתפרסמים באתר עיריית ירושלים רק 42,271 תלמידים פלסטינים למדו בבתי ספר שבניהול מנח"י מתוך סך כולל של 82,237 תלמידים בירושלים המזרחית. שנתון החינוך תש"ע, התפלגות כיתות ותלמידים במזרח ירושלים לפי סוג מסגרת חינוך, מנח"י, אתר עיריית ירושלים.

2 פסק דין חלקי, שניתן בתאריך 29.8.2001, במסגרת בג"צ 5185/01 מנהל קהילתי לפיתוח בית חנינא נגד עיריית ירושלים ומשרד החינוך.

לצידם של אלפי הילדים שהוריהם נאלצים לשלם עבור לימודיהם, גדלים בירושלים המזרחית גם אלפי ילדים שכלל אינם לומדים. איש במערכת השלטונית הישראלית אינו מתעניין בהם ואינו עושה דבר כדי להחזירם למערכת החינוך, וספק אם מישהו יודע מהו מספרם המדויק. על פי נתוני העירייה, המבוססים על נתוני משרד הפנים והלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, חיים בירושלים 87,624 ילדים ונערים פלסטיניים בני 6 עד 17 (דהיינו בגילאים שבין כיתה א' לכיתה י"ב)[3]. על פי דבריו של ראש מנח"י הנכנס, דני בר-גיורא, בוועדת החינוך של הכנסת, לומדים במערכת החינוך הערבית בירושלים (על כל חלקיה) 83,295 תלמידים[4]. פעולת חיסור פשוטה מראה, אם כך, שלא פחות מ-4,329 ילדים וילדות מזרח ירושלמים אינם לומדים כלל. על פי נתוני עיריית ירושלים הרישמיים, מספר הלומדים נמוך יותר ומספר הילדים שאינם לומדים גבוה יותר ומגיע לכדי 5,300 ילדים, שהם כ-6% מכלל ילדי השנתונים הרלבנטיים (ראו בטבלה שלהלן). העובדה כי כמה אלפי ילדים וילדות כלל אינם לומדים וכי מצב זה נמשך כבר שנים רבות, חייבת היתה להניע את קברניטיה של ירושלים ומערכת החינוך לפעולה דחופה, אולם דבר זה לא קרה.

לא רק זאת, אלא שגם הילדים שזוכים למקומות לימוד, נאלצים להעביר את שנת הלימודים במסגרות שאינן ראויות. שכן הרוב המכריע של בתי הספר בירושלים המזרחית, בכל זרמי החינוך, סובלים מחוליים ומצוקות קשות: מבנים רעועים ולא בטיחותיים, כיתות צפופות, רמת לימודים נמוכה, שיעורי נשירה העומדים על כ-50% מהילדים[5] והישגים נמוכים בבחינות הבגרות. מספרן הרב של המסגרות המפעילות את בתי ספר יוצר מערכת חינוך חסרת הומוגניות, גם מבחינת תוכניות הלימודים וגם מבחינת שיטות ההוראה, ולכן גם חסרת חוט שידרה ומרכז כובד. מערכת חינוך כזאת מייצרת מעט מאד בוגרים בעלי השכלה מספיקה להתפתחות אישית משמעותית כבוגרים, ויוצרת חברה אזרחית בעלת כושר עמידה נמוך ביותר.

---

3 השנתון הדמוגראפי של עיריית ירושלים, התפלגות לפי גיל ומין בתוך ירושלים, נתונים נכונים ל-31 בדצמבר 2009.

4 ישיבת וועדת החינוך של הכנסת מיום 11 במאי 2010, עמוד 5 לפרוטוקול הישיבה.

5 דוח החינוך במזרח ירושלים, מרכז המחקר והמידע של הכנסת, 16 באוקטובר 2006, עמוד 13.

ההשלכות החברתיות כבר ניכרות

להזנחתה המתמשכת של מערכת החינוך בירושלים המזרחית ישנה השפעה קשה ביותר על האוכלוסייה הפלסטינית בעיר. על החברה הפלסטינית בירושלים המזרחית, שעד שנות השמונים של המאה הקודמת נחשבה לאחת הקהילות הפלסטיניות המשכילות והמבוססות ביותר, עוברים בשני העשורים האחרונים תהליכים שליליים. חלקם נובעים מהמדיניות הישראלית ואחרים קשורים להתפתחויות פנים–פלסטיניות, והם הופכים אותה לענייה יותר, למשכילה פחות וגם לבעלת שיעורי אלימות ועבריינות המצויים בעלייה מתמדת. מצבה הקטסטרופאלי של מערכת החינוך תורמת תרומה משמעותית לתהליכים השליליים הללו, בעיקר בקרב בני הנוער.

כיום שיעורי העוני בירושלים המזרחית הגיעו למימדים מבהילים: 65.1% מכלל המשפחות הפלסטיניות בירושלים המזרחית, המגדלות 74.4% מכלל הילדים הפלסטינים בעיר, מצויות מתחת לקו העוני (השיעורים המקבילים בקרב האוכלוסייה היהודית של העיר הם 30.5% ו–45.1%). במספרים מוחלטים, מדובר על לא פחות מ–95,000 ילדים פלסטיניים החיים בירושלים בתנאי עוני מתמשכים.[6] את ביטוייה החיצוניים של המציאות הזאת ניתן לראות היום בירושלים על כל צעד ושעל – מעשרות הנערים הפלסטיניים בגיל בית ספר תיכון העובדים בשווקים ובמחסנים של החנויות והמרכולים באזורי התעשייה ועד לעשרות הילדים בגיל בית ספר יסודי המתרוצצים בין המכוניות בכמה צמתים מרכזיים בעיר, במטרה למכור מוצרים שונים לנהגים.

עדות מס' 1: ג'מאל חליל, תושב מחנה הפליטים שועפט

"אחרי מאמצים מרובים הצלחתי לרשום שניים מילדיי, אבל בשני בתי ספר שונים ששניהם מרוחקים מאוד מביתנו. עומיר בן ה–15 נרשם בבית ספר בצור באהר, מרחק של עשרה קילומטרים מהבית. בגלל הפקקים ובגלל המחסום, הנסיעה לבית הספר נמשכת כשעה וחצי ועומיר נאלץ לקום כל יום בחמש בבוקר ולנסוע בשני אוטובוסים – מהמחנה לעיר העתיקה ומשם לצור באהר. מצבו של עמרו, שהוא בן עשר, קשה עוד יותר. הוא לומד בבית ספר של הרשות הפלסטינית והוא נוסע כל יום 15 קילומטרים בכל כיוון. גם הוא נוסע בשני אוטובוסים אבל הוא צריך לעבור שני מחסומים והדרך מהבית לבית הספר לוקחת לו שעתיים. רק על הנסיעות שלו אנחנו מוציאים 500 שקלים בחודש. אשתי ואני נאלצים לקום כל יום בארבע לפנות בוקר כדי להכין את שני הילדים לנסיעותיהם הארוכות".

[6] האגודה לזכויות האזרח, זכויות אדם בירושלים המזרחית: עובדות ונתונים, מאי 2010.

השילוב שבין עוני עמוק ובלתי מטופל ברובו (רק 10% מהאוכלוסייה מטופלת על ידי שירותי הרווחה העירוניים)[7] לבין שיעורי הנשירה הגבוהים ממערכת החינוך מולידים תופעות חברתיות קשות נוספות, ביניהן גם גידול בהיקף עבריינות הנוער ועלייה מתמדת בפניית בני נוער לשימוש בסמים. משטרת ישראל והרשות למלחמה בסמים נמנעו מלהיענות לפניות האגודה לזכויות האזרח ועמותת עיר עמים למסור להן נתונים על תופעה זו, אך ההתייחסות אליה הפכה זה מכבר לחלק בלתי נפרד מהשיח החברתי היומיומי בקרב תושביה הפלסטינים של העיר. חלקים נרחבים של העיר העתיקה הפכו לאזורים שאנשים רבים נרתעים מלהסתובב בהם בשעות שאחרי החשיכה. על פי נתונים שנאספו על ידי הארגון הפלסטיני אל–מקדסי, מספר המכורים לסמים במחוז ירושלים של הרשות הפלסטינית מגיע ל–6,000 ומספר המשתמשים בסמים ל–22,000.[8]

בדיון במליאת הכנסת על מצבה של מערכת החינוך בירושלים המזרחית טען ח"כ ג'מאל זחאלקה שהישגי התלמידים הפלסטיניים בירושלים המזרחית הידרדרו לרמה שמתחת להישגי הילדים הפלסטיניים בכל שאר מקומות הפזורה שלהם. "מצב החינוך של האזרחים הפלסטינים בירושלים המזרחית – אני מודיע לכם באחריות – הוא הגרוע ביותר, ובמצב הקשה ביותר", אמר. "מבחינת הישגי התלמידים – הוא קשה יותר מבעזה, קשה יותר מבשכם, קשה יותר מבעין–אל–חילווה, קשה יותר מבאלוחדאת, קשה יותר מבירמוק [מחנות פליטים בלבנון, בירדן ובסוריה, בהתאמה]".[9]

עדות מס' 2: סמיח מוחמד זכיה, חבר ועד ההורים בבית הספר סוואחרה אל–ע'רביה בג'אבל מוכבר

"כדי לשמור על המוניטין שלהם, רוב בתי הספר הפרטיים מנהיגים בחינות כניסה ולא מקבלים תלמידים בעלי ציונים נמוכים. הם כנראה שכחו שהייעוד של בית הספר הוא לחנך ולא לשמור על שמו הטוב באמצעות תלמידים חזקים בלבד. ברוב בתי הספר במזרח ירושלים, עירוניים ופרטיים כאחד, מספר התלמידים בכיתות נע בין 30 ל–40. כל תזוזה של כל תלמיד ממקומו גורמת לתזוזה בכיתה כולה. החינוך בירושלים הפך לעסק מסחרי. כל אדם שיש לו כסף יכול לפתוח היום בית ספר או גן ילדים. כל מה שהוא צריך זה ארבעה קירות וכמה שולחנות. משרד החינוך ועיריית ירושלים, שאמורים לפקח על הנעשה בבתי הספר, לא מתעניינים בזה".

---

7 שם.

8 הנתונים נמסרו לעמותת עיר עמים ב–12 באוגוסט 2010.

9 דברי הכנסת, 3 במאי 2010.

ילדים פלסטינים בגיל בית ספר בירושלים המזרחית בשנת 2009–10, לפי סוג בתי הספר[10]

סוג בית הספר	מספר תלמידים	אחוז התלמידים הרשומים
בתי ספר עירוניים (ללא גני ילדים)	42,271	50.78%
בתי ספר מוכרים שאינם רשמיים	20,603	24.75%
בתי ספר של הוואקף	6,408	7.7%
בתי ספר של פרטיים (כולל בי"ס של אונר"א)	13,955	16.77%
סך הכול תלמידים רשומים	83,237	100%
כל אוכלוסיית גיל בי"ס	87,624	
אוכלוסיית גיל בי"ס שאינה רשומה באף מוסד חינוכי	4,387	5.27%

10 שנתון החינוך תש"ע, התפלגות כיתות ותלמידים במזרח ירושלים לפי סוג מסגרת חינוך, מנח"י, אתר עיריית ירושלים.

כיתות לימוד – מחסור שאינו נגמר

משרד החינוך ועיריית ירושלים אינם מעדכנים ומפרסמים את המספר המדויק של כיתות הלימוד החסרות במערכת החינוך בירושלים המזרחית, אולם מסכימים כי מספר זה עומד על יותר מאלף כיתות. הנתון האחרון בעניין זה פורסם על ידי משרד מבקר המדינה, מיכה לינדנשטראוס, שבדק את הנושא במהלך שנת הלימודים 2007–2008 ומצא כי המחסור עמד אז על אלף כיתות[11]. "ממצאי הביקורת", כתב אז המבקר, "העלו שמשרד החינוך ועיריית ירושלים לא מילאו את תפקידם ... ולא פעלו בנחישות, כפי שהיה ראוי שיעשו, כדי לאפשר לתלמידי מזרח העיר לממש זכות הנתונה להם בהיותם תושבי קבע במדינת ישראל"[12].

ראשי משרד החינוך ועיריית ירושלים מודעים מזה שנים רבות למחסור בכיתות. למרות זאת, ולמרות ההבטחות שניתנו בהליכים המשפטיים, שעדיין מתנהלים בנושא, לבניית 645 כיתות עד שנת 2011 (על כך בפרק הבא), בניית כיתות הלימוד היא עדיין איטית מאד. ניתוח של נתוני הבנייה, שנעשה בעמותת עיר עמים בשיתוף האגודה לזכויות האזרח באוגוסט 2010, מעלה כי המחסור הזה אינו עומד להצטמצם במהלך השנים הקרובות. מאז ניתנו ההבטחות בשנת 2001 ועד היום, נבנו בירושלים המזרחית 257 כיתות. עד סוף שנת 2010 אמורה להסתיים בנייתו של בית ספר מקיף לבנות בראס אל עמוד, בו נבנות 39 כיתות. בשנת 2011 אמורות להיבנות עוד 42 כיתות, אולם סיום בנייתן במועד זה אינו מובטח.

גם אם יבנו כל הכיתות המתוכננות, סיכום הדברים הוא שעד סוף 2011 יבנו בסך הכל 338 כיתות, שהן לכל היותר 52% מהכיתות שהובטח לבנות. יודגש, כי הכיתות שנבנות אינן עונות על כלל צורכי המערכת, והדבר הודגש גם על ידי הרשויות, אשר טענו כי אין באפשרותן לבנות מספיק כיתות כדי להתמודד עם המחסור ההיסטורי בכיתות לימוד.

יצוין עוד כי כיום מתכננים משרד החינוך ועיריית ירושלים לבנות כיתות נוספות בשנים שלאחר 2011. נכון לאוגוסט 2010, עומד מספר הכיתות המתוכננות על עוד 365 כיתות, אולם מועד בנייתן אינו מובטח, שכן בנייתן מותנית בהפקעת קרקעות, הליכי תכנון, אישור ותקצוב נוספים. גם אם כל אלו יבנו יום אחד, עדיין יישאר על כנו המחסור של כאלף כיתות נוספות, שכן הבניה הצפויה תיתן מענה אך ורק לקצב הגידול הטבעי של האוכלוסייה.

משמעות הדברים היא שרוב הילדים הפלסטיניים שכן מצליחים להתקבל ללימודים במערכת העירונית, נאלצים לבלות את שעות הלימודים בכיתות שאינן מתאימות לייעודן. בהיעדר בנייה מספקת של בתי ספר חדשים הכוללים כיתות בגודל תקני, עיריית ירושלים משכנת

---

[11] מבקר המדינה, דו"ח שנתי 59 ב', פורסם במאי 2009.

[12] מבקר המדינה, שם, עמוד 620.

כיתות לימוד רבות במבנים שכורים (שנבנו למטרות אחרות לחלוטין), שחדריהם קטנים וצפופים ולא פעם גם חסרי אוורור. במבנים השכורים הללו אין כיתות סמך, חדרי מורים, ספריות או מעבדות וגם לא חצרות למשחקים.

על פי נתונים רשמיים של מנח"י[13], למעלה ממחצית הכיתות במוסדות החינוך העירוניים (647 מבין 1,398) אינן תקניות. מבין 751 הכיתות התקניות, רק 573 מצויות במבנים תקניים. האחרות הן תקניות על פי גודלן, אך מצויות בסביבה שאיננה תקנית – 155 כיתות פועלות בתוך מבנים שכורים ועוד 23 כיתות במבנים יבילים, שהעירייה הציבה בסמוך לבתי ספר קיימים.

נתוני מנח"י, המפלחים את מצבן של הכיתות הלא-תקניות, חושפים עוד פן של המציאות העגומה הזאת. למעלה מרבע מכלל הכיתות הלא-תקניות (188 מתוך 647) מוגדרות בתור כיתות המצויות ב"מצב שאינו ראוי"[14], כחמישית (157) מוגדרות כמצויות ב"מצב בינוני" ורק 155 מצויות ב"מצב ראוי"; עוד 147 כיתות לא תקניות פועלות בתוך חדרים שיועדו להיות "חדרי ספח".

עדות מס' 3: חבר מועצת עיריית ירושלים, יוסף פפה אללו, לשעבר סגן ראש העיר ומחזיק תיק החינוך במזרח העיר עד יוני 2010

"ביקרתי בבתי הספר רבים ומצבם גרוע, כולל החדשים ביותר. באחד מבתי הספר החדשים בו ביקרתי ראיתי אולמות שלמים ריקים, ושאלתי מדוע הם ריקים? ענו לי שהם לא קיבלו שולחנות, מדפים או ספרים, ולכן אין להם שימוש בו. המצוקה התקציבית של בתי הספר במזרח העיר היא אדירה, אין להם כספים כמו במערב העיר, ששם יש תקציבים של בתי ספר בניהול עצמי. ההשלכות הן מרחיקות לכת: כל הזמן קיבלנו תלונות מבתי ספר שלא יכלו לשלם את החשמל כי אין להם כסף וניתקו אותם, לא יכלו לחמם את הכיתה, הגיעו למצב שמנתקים להם את הטלפונים."

---

[13] הנתונים פורטו בדוח מערכת החינוך במזרח ירושלים: כיתות לימוד ותוכניות לימודים, מרכז המחקר והמידע של הכנסת, 10 במאי 2010, עמוד 4.

[14] המצגת שראשי מנח"י הציגו בפני חברי וועדת החינוך של הכנסת לא פירטה מה הן תכונותיה של כיתה לא-תקנית במצב שאינו ראוי.

עשור של הבטחות לא ממומשות

במאי הקרוב ימלא עשור להתדיינות המשפטית, במהלכה הבטיחו הרשויות פעם אחר פעם לבנות מאות כיתות לימוד חדשות בירושלים המזרחית. תחילתה של ההתדיינות בהחלטת הוריהם של עשרים וששה ילדים מירושלים המזרחית, שלא נמצא להם מקום בבתי הספר הרשמיים שבניהולה של מנח"י, לעתור לבג"ץ ולבקש את סיועו למימוש זכותם של ילדיהם לחינוך ציבורי חינם[15]. חודשיים אחר כך הוגשה עתירה שנייה, הפעם בשמם של יותר מ–900 ילדים שלא נמצא להם מקום בבתי הספר הרשמיים בירושלים המזרחית[16].

בעשור שחלף מאז, הוגשו עתירות דומות נוספות והתקיימו בעניינן עשרות דיונים. בעתירות שדרשו מקומות לימוד לילדים ספציפיים, הזדרזה העירייה להסדיר מקום לימודים לילדים העותרים[17], אך היא לא התמודדה ברצינות עם בעיותיה העקרוניות של המערכת. סביב שתיים מהעתירות קיים בית המשפט העליון דיון עקרוני ואף נתן פסק דין שהעניק תוקף מחייב להבטחת המדינה לבנות מאות כיתות חדשות[18].

את השורה התחתונה של ההליך המשפטי הארוך סיכמה עורכת הדין יהודית קרפ, מי שהייתה המשנה ליועץ המשפטי לממשלה, בתזכיר ששיגרה בפברואר 2010 ליועץ המשפטי לממשלה יהודה ויינשטיין ושכותרתו "אי ציות המדינה לפסקי דין של בתי משפט". "ההשלכות על מערכת החינוך במזרח ירושלים הן הרות אסון", כתבה קרפ לויינשטיין בהקשר לאי יישומו של פסק הדין. "נכון לשנת הלימודים הנוכחית נמנעת בפועל מאלפי תלמידים ערבים בירושלים המזרחית בגילאי חינוך חובה גישה לחינוך ציבורי חינם ... למותר להכביר מלים על המשמעות ההרסנית שיש למחדל האמור על אוכלוסיית ירושלים וספק אם המעוות יוכל לתקון"[19].

שלושה חודשים אחרי הגשת העתירה הראשונה, ב–29 באוגוסט 2001, פרסם בג"ץ החלטה שאימצה את רוב בקשותיהם וטענותיהם של העותרים[20]. השופטים עמדו על זכות הילדים לחינוך חינם, ורשמו לפניהם את התחייבות המדינה לבניית כיתות לימוד. כאמור בפסק

---

15 בג"ץ 3834/01 הקטינה מ' מוחמד חמדאן ו–27 אחרים נגד עיריית ירושלים ואחרים.

16 בג"ץ 5185/01, פ' בדריה (קטין) ו–911 אחרים נגד עיריית ירושלים ואחרים.

17 עת"מ 1144/06 קימרי נ' עיריית ירושלים, עת"מ 855/07 קניבי נ' עיריית ירושלים ועת"מ 8764/08 סלימי נ' עיריית ירושלים, עת"מ 1703/09 עאבדין נ' עיריית ירושלים. בעתירות אלו ייצגה האגודה לזכויות האזרח מאות ילדים שנדחו על ידי בתי הספר העירוניים ועיריית ירושלים, אולם לאחר הגשת העתירות הוסדרו להם מקומות לימוד.

18 בג"ץ 3834/01 ו–בג"ץ 5158/01, פסק דין חלקי, ניתן ב–29 באוגוסט 2001.

19 יהודית קרפ ליהודה ויינשטיין, 8 בפברואר 2010.

20 ראו הערה 3 לעיל.

הדין: "המשיבים הצהירו שהם מאמצים תוכנית רב-שנתית (לארבע שנים) שבגדרה תיבנינה 245 כיתות לימוד חדשות".

בספטמבר 2005, במלאות ארבע שנים למתן פסק הדין ובחלוף מועד ההתחייבות לבניית 245 הכיתות, שבו העותרים לבית המשפט העליון, וטענו שההתחייבות לא מומשה. העותרים, שיוצגו על ידי המינהל הקהילתי לפיתוח בית חנינא ועמותת עיר עמים, ביקשו לקבוע כי משרד החינוך ועיריית ירושלים ביזו בכך את החלטת בג"ץ. כעבור חודשיים קבע בית המשפט כי "מתקבל הרושם שעד היום המשיבים לא עמדו במלוא התחייבויותיהם. בעיית היעדר כיתות הלימוד רק החריפה, וזאת למרות העובדה שניתנה תוספת מסוימת של כיתות".

בג"ץ העניק למנח"י ארכה להצגת "תוכנית עבודה להוספת כיתות הלימוד" וגם חייב אותה לערוך "סקר צרכים" ביחס למספר הילדים בגיל חינוך חובה בירושלים המזרחית. לאחר שלא חלה כל התקדמות במישורים אלה, החליטו השופטים לזמן לדיון את מנכ"ל משרד החינוך, את ראש אגף התקציבים במשרד האוצר, את מנכ"ל העירייה ואת ראש מנח"י. "אנו יוצאים מנקודת הנחה", כתבו בנימה שניכר בה חוסר סבלנות, "כי פורום זה יוכל להביא בפנינו נתונים ותוכנית קונקרטית לפתרון הבעיה שמעלים העותרים ושבית משפט זה, במסגרת ההליך שלפניו, מנסה להתמודד עמה למעלה משש שנים".

כשהתייצבו הבכירים בפני בית המשפט במארס 2007, הם הציגו תוכנית חדשה, לפיה בניית 245 הכיתות תיפרס עד 2011, כשעד מועד זה ייבנו עוד "400 כיתות, בהשקעה של 400 מיליון שקלים, ובתקופה של חמש שנים, בקצב של 80 כיתות בשנה". שופטי בג"ץ רשמו בפניהם את ההבטחה לבניית 645 כיתות והודיעו כי ימשיכו לקיים ישיבות תקופתיות כדי לבדוק את מימוש התוכנית.

אולם מימושה של התחייבות זו היה, כאמור, חלקי ביותר. במאי 2009, שנתיים אחרי שהמדינה התחייבה לבנות 80 כיתות חדשות מדי שנה, כתב מבקר המדינה את הדברים הבאים: "במשך יותר מארבע שנים – מינואר 2004 עד אפריל 2008 – לא נתנה מנח"י הוראות תכנון (לבניית כיתות). אפשר להניח כי לאחר שיסתיימו פרויקטים שכבר תוכננו על פי הוראות התכנון הישנות – מינואר 2004 או לפני כן – לא יוקמו כמעט כיתות לימוד חדשות במשך שנים אחדות"[21].

[21] מבקר המדינה, שם, עמוד 616.

עדות מס' 4: מחמד סיאג', חבר בוועד הורי בית הספר אחמד סאמח אל-ח'אלדי באבו-תור

"מערכת החינוך בשכונת אבו תור סובלת ממצוקה קשה. יש בה ארבעה בתי ספר יסודיים, שניים מהם במבנים שכורים, ואין בה בית ספר תיכון. ילדים בגיל תיכון נאלצים לנסוע ללמוד בשכונות מרוחקות והדבר פוגע מאוד בחינוכן של הבנות, כי חלק מהמשפחות מתנגדות לכך שבנותיהן ייצאו מהשכונה.

"בשני בתי הספר הפועלים במבנים שכורים הצפיפות בכיתות בלתי נסבלת. בקומה השנייה של אחד מהם לומדים 203 תלמידים ויש בה חדר שירותים אחד בלבד. בכל בית הספר הזה יש ארבעה חדרי שירותים, המשמשים יותר מחמש מאות תלמידים. החצר קטנה ואין בה מקום לכולם, מה שמאלץ חלק מהתלמידים להישאר בתוך הכיתות גם בזמן ההפסקה".

סיכום

חוק לימוד חובה מחייב את מדינת ישראל לספק שירותי חינוך לכל הילדים הפלסטינים בירושלים המזרחית, מגיל גן חובה ועד לכיתה י"ב. משרד החינוך ועיריית ירושלים, האחראים על פי החוק למימוש המחויבות הזאת, מכירים בחובה זו ואף חזרו עליה בהליכים משפטיים שונים שהתנהלו בנושא בעשור האחרון. כך גם שבו והצהירו בחודשים האחרונים, הן שר החינוך, גדעון סער[22], והן ראש עיריית ירושלים, ניר ברקת[23].

מבט כולל על מדיניותם של משרד החינוך ועיריית ירושלים בסוגיה הזאת מעלה, עם זאת, שהכרתם העקרונית בקיומה של המחויבות הזאת אינה מיתרגמת למדיניות שתפעל למימוש המחויבות בפועל. ילדים פלסטינים מירושלים המזרחית שהוריהם עתרו לבית-המשפט העליון כדי שיחייב את מנח"י להקצות לילדיהם מקום בבתי הספר שלה אכן מצאו בהם את מקומם. מנח"י, העדיפה לטפל במקרים ספציפיים שהגיעו לדיון בבתי המשפט, אך נמנעה מלגבש מדיניות כוללת שתאפשר לה לממש את המחויבות הזאת כלפי כלל האוכלוסייה ולטווח הארוך. גם ההבטחות המוגבלות מאוד שניתנו על ידה לבית המשפט העליון, ושלא היה בהן פיתרון כולל של הבעיה, מומשו בצורה חלקית בלבד.

במאי 2009 כתב מבקר המדינה, השופט בדימוס מיכה לינדנשטראוס: "ממצאי הביקורת העלו שהמשרד והעירייה לא מילאו את תפקידם ולא הצליחו להעמיד לרשות תושבי מזרח העיר מספיק כיתות לימוד בחינוך הרשמי. ראשי משרד החינוך והעירייה לא פעלו בנחישות, כפי שהיה ראוי שיעשו, כדי לאפשר לתלמידי מזרח העיר לממש זכות הנתונה להם בהיותם תושבי קבע במדינת ישראל"[24].

כשנה ומחצה חלפו מאז כתב מבקר המדינה את הדברים האלה, אולם מדיניותם של משרד החינוך ועיריית ירושלים טרם השתנתה. כפי שנפרס בדוח זה, התוצאות בשטח הרסניות: אלפי ילדים אינם לומדים, וגם אלו שלומדים עושים זאת בכיתות צפופות ושאינן תקניות, בהן איכות הלימוד ירודה. שיעור הנשירה מבתי הספר עומד על מחצית מהתלמידים, ובוגרים מעטים בלבד מגיעים ללימודים במוסדות להשכלה גבוהה. רק שינוי מדיניות אמיתי מלווה בתקצוב ראוי יצליחו להביא לתמורה הנדרשת ולהציע עתיד טוב יותר לילדי ירושלים.

---

22 בדיון במליאת הכנסת ב-3 במאי 2010.

23 בדיון בוועדת החינוך של הכנסת ב-11 במאי 2010.

24 מבקר המדינה, שם, עמוד 620.

المقدمة

بالرغم من ان الدولة ملزمة بتوفير التعليم بالمجان, إلاّ أنَّ آلاف الأطفال في القدس الشرقية سيبقون خارج إطار جهاز التربية والتعليم في السنة الدراسية المقبلة أيضا. وقد أدّى الإهمال المستمر من طرف جهاز التربية والتعليم العربي في القدس إلى العجز الشديد بغرف التدريس، وكذلك في هذه السنة امتنعت وزارة التربية والتعليم وبلدية القدس عن التعامل بصورة جدية مع هذا الأمر. وبالنتيجة فانَّ أهالي آلاف الأطفال الفلسطينيّين سيُضّطرون في السنة الدراسية القادمة (2010-2011) لدفع مبالغ كبيرة بغية الحصول على مقاعد في المدارس، في حين أنه كان يُفترض أن يحصلوا عليها بالمجان.

وفق بيانات العام الدراسي السابق (2010-2009) تعلّم نصف الطلاب فقط في القدس الشرقية في المؤسّسات التربوية التابعة لمديرية التربية والتعليم في القدس (التي تتشارك في إدارتها وزارة التربية والتعليم وبلدية القدس).[1] وقد تعلّم التلاميذ المتبقّين في مدارس غير حكومية تعود ملكيتها وتقوم على إدارتها جهات مختلفة ومتنوّعة: جهات خاصة، كنائس، منظّمات إسلامية، وكالة الغوث (الأونروا)، وأطراف مرتبطة بالسلطة الفلسطينية وبجهات تجارية تهدف بصورة أساسية إلى الربح المالي.

ينبغي التأكيد على أنَّ لدى سكان القدس الشرقية الفلسطينيّين كامل الحق في الحصول على تعليم حكومي، وعلى كافة حقوق الرفاه الاجتماعي التي تقدّمها الدولة، وذلك بفعل الإقامة التي منحتهم إياها إسرائيل بعد ضمّ القدس الشرقية إليها في العام 1967. وقد توقّفت المحكمة العليا عند هذه المسألة وألزمت وزارة التربية والتعليم وبلدية القدس، قبل عقد من الزمان،[2] منح تعليم لكلّ طفل فلسطيني يقيم في المدينة. إلاّ أنَّ سياسة التعليم في إسرائيل والقدس الشرقية لا تمنح الفرصة للسكّان بإحقاق هذا الحقّ بصورة كاملة.

يُضّطر ذوو عشرات آلاف الأطفال الذين يحقّ لهم عملاً بالقانون الحصول على تعليم مجاني الى دفع آلاف الشواقل سنويًا من أموالهم الخاصة جراء عدم وجود المدارس البلدية الكافية لاستيعابهم. وعلى

---

[1] وفق بيانات مديرية التربية والتعليم في القدس، المنشورة في موقع بلدية القدس، يتلقّى 42,271 طالبًا فلسطينيًا فقط (من أصل 82,324 تلميذًا في القدس الشرقية) تعليمهم في المدارس التي تديرها المديرية. "توزيع الصفوف والتلاميذ في القدس الشرقية بحسب نوع الإطار التعليمي"، في: كتاب التربية والتعليم السنوي (2011-2010)، مديرية التربية والتعليم في القدس، الموقع الإلكتروني لبلدية القدس. [بالعبرية]

[2] قرار حكم جزئي، صدر يوم 29 آب 2001 في إطار أحد الملفات المقدّمة إلى محكمة العدل العليا ورمزه 01/5185، المديرية الجماهيرية لتطوير بيت حنينا ضدّ بلدية القدس ووزارة التربية والتعليم. [بالعبرية]

هذا النحو، تقوم كلّية سخنين، وهي مبادرة تجارية صرفة، بتشغيل 11 مدرسة "معترف بها ولكنها غير حكومية" وعدد التلاميذ بها يزداد في السنوات الأخيرة بصورة دائمة. هنالك من يفسّر التشجيع الذي تتلقّاه هذه الكلّية كمحاولة من طرف المديرية إلى خصخصة جهاز التربية والتعليم وتشغيل جزء منها بأيدي "أصحاب امتيازات". على الرغم من ذلك، يفضّل جزء من الأهالي أن يتلّقى أولادهم تعليمهم خارج إطار جهاز التربية والتعليم الإسرائيلي بدوافع أيديولوجية ودينية وقومية.

إلى جانب آلاف الأطفال الذين يُضطر أهاليهم الى تسديد تكاليف تعليمهم، هنالك آلاف الأطفال في القدس الشرقية ممن لا يتعلّمون البتة. لا يبدي أي شخص في أجهزة السلطة الإسرائيلية أي نوع من الاهتمام بهؤلاء ولا يفعلون شيئًا لإعادتهم لمقاعد الدراسة، وهناك شكّ فيما إذا كان أحد ما يعلم بعددهم الحقيقي. وفق بيانات البلدية، التي تستند إلى بيانات وزارة الداخلية ودائرة الإحصاء المركزية، يبلغ عدد الأطفال والفتية الفلسطينيّين في القدس 87,624 تتراوح أعمارهم بين 6 سنوات وحتى 17 سنة (أي من الصف الأول وحتّى الثاني عشر).[3] وبحسب أقوال رئيس المديرية الجديد، داني بار غيورا، التي أدلى بها في معرض إحدى جلسات لجنة التربية والتعليم في الكنيست، يتعلّم في جهاز التربية والتعليم العربي في القدس (بجميع أقسامه) 83,285.[4] ويتّضح عبر عملية حسابية بسيطة أنَّ 4,329 ولدًا من سكّان القدس الشرقية لا يتعلمون بتاتًا. ووفق البيانات الرسمية لبلدية القدس، فإنَّ عدد التلاميذ أقل من ذلك وعدد الأولاد الذين لا يتعلمون بتاتًا أكبر من ذلك ويصل إلى 5,300 ولدًا، والذين يشكّلون نحو 6% من مجمل الأولاد في سنوات الدراسة ذات الصلة (يُنظر الجدول التالي). إنَّ حقيقة وجود بضعة آلاف من الأطفال الذين لا يتعلّمون بتاتًا واستمرار هذا الوضع لسنين طويلة كان من المفترض أن يدفع بالمسئولين في القدس وجهاز التربية والتعليم إلى فعل أمر ما عاجلا، ولكن هذا الأمر لم يحدث.

بل أكثر من ذلك، تجد تلك الفئة من التلاميذ الذين نجحوا في العثور على مقعد في إحدى المدارس للتعلّم يمضون السنة الدراسية في أطر غير لائقة، إذ إنَّ الغالبية المطلقة للمدارس في القدس الشرقية، في جميع التيارات التعليمية، تعاني من أزمات وصعاب عسيرة: مباني متداعية وغير آمنة، وغرف تدريس مكتظّة، ومستويات تعليمية متدنية، ونسب تسرّب تصل إلى 50% من الأولاد،[5] وتحصيل تعليمي متدنّ في امتحانات (التوجيهي، والبجروت الإسرائيلي).

---

[3] "توزيع الأجيال والجنس في القدس"، في: كتاب التعداد السكاني السنوي لبلدية القدس. (تحديث البيانات حتى يوم 31 كانون الأول 2009). [بالعبرية]

[4] جلسة لجنة التربية والتعليم في الكنيست من يوم 11 أيار 2010، ص 5 في كتاب وقائع الجلسة. [بالعبرية]

[5] تقرير الجهاز التربوي في القدس الشرقية، مركز البحوث والمعلومات في الكنيست، 16 تشرين الأول 2006، ص 13 [بالعبرية].

أن من نتائج تعدد الأطر التعليمية في القدس وجود جهاز تربوي يغيب عنه التجانس على صعيد مناهج التعليم وأساليب التدريس، ولذا فإنها تفتقر إلى عمود فقري ومركز للثقل. إنَّ جهازًا تربويًا كهذا يُخرّج عددًا قليلاً جدًا من أصحاب الثقافة الكافية للتطوّر الشخصي المميز إضافة إلى إنتاجه مجتمعًا مدنيًا يتمتّع بقدرة ضعيفة جدًا على الصمود والاستمرار.

الشهادة الأولى: جمال خليل، من سكّان مخيم اللاجئين شعفاط

"بعد جهود مضنية نجحت بتسجيل اثنين من أولادي للتعلّم وإن كان ذلك في مدرستين مختلفتين بعيدتين جدًا عن البيت. عمير ابن الـ 15 سنة مسجّل في مدرسة في صور باهر، والتي تبعد نحو 10 كيلومترات عن البيت. وبفعل الاختناق المروري والحواجز، يستغرق السفر إلى المدرسة نحو ساعة ونصف، ويجد عمير نفسه مضّطرًا إلى النهوض من النوم الساعة الخامسة صباحًا كل يوم والسفر في حافلتين - من المخيم إلى البلدة القديمة ومن هناك إلى صور باهر. أما عمرو ابن العشر سنوات فحالته أصعب بكثير، إذ إنه يدرس في مناطق السلطة الفلسطينية وهو يسافر كل يوم 15 كيلومترًا في كل اتجاه. كذلك هو يسافر في حافلتين إلاّ أنه يتعيّن عليه المرور بحاجزين، ويستغرق السفر من البيت للوصول إلى المدرسة ساعتين. يكلفنا سفره هذا 500 شاقل شهريًا. ونضّطر أنا وزوجتي النهوض من النوم يوميًا الساعة الرابعة صباحًا لكي نجهّز الأولاد لسفرهم الطويل".

الإسقاطات الاجتماعية المتجلّية

يترك هذا الإهمال المستمر لجهاز التربية والتعليم في القدس الشرقية آثارًا بالغة جدًا على السكّان الفلسطينيّين في المدينة. تمرّ على المجتمع الفلسطيني في القدس الشرقية، والتي كانت حتّى الثمانينيات إحدى أكبر التجمعات السكّانية الفلسطينية ثقافة وتعليمًا وتمكننًا، تحوّلات سلبية في العقدين الأخيرين. تنبع هذه التحوّلات جزئيًا من سياسة إسرائيل والجزء الآخر من تطوّرات فلسطينية داخلية، مما يحوّله إلى مجتمع أكثر فقرًا وأقل تعليمًا إضافة إلى انتشار مظاهر العنف والإجرام الآخذة بالتصاعد الدائم. يساهم الوضع الكارثي لجهاز التربية والتعليم إسهامًا بالغًا جدًا في هذه التحوّلات السلبية، وبخاصة بين أبناء الشبيبة.

وصلت نسب الفقر في القدس الشرقية حاليًا إلى مستويات مذهلة: 65.1% من مجمل الأسر الفلسطينية في القدس الشرقية، التي ترعى 74.4% من مجمل الأولاد الفلسطينيّين في المدينة، يعيشون تحت خط الفقر (والنسب المقابلة بين السكان اليهود في المدينة هي 30.5% و 45.1% على التوالي). وبأعداد مجرّدة، فالحديث لا يدور حول أقل من 95 ألف طفل فلسطيني يعيشون في القدس بظروف من الفقر المزمن.[6] يمكننا رؤية التجليات الخارجية لهذا الواقع حاليًا في القدس في كل مكان – ابتداءً من عشرات الفتيان الفلسطينيّين في جيل المدرسة الثانوية الذين يعملون في الأسواق ومخازن الحوانيت والمتاجر الكبيرة في المناطق الصناعية وانتهاءً بعشرات الأطفال في جيل المدرسة الابتدائية الذين يتراكضون بين السيارات على مفترقات طرق مركزية في المدينة لبيع بعض المنتجات للسائقين.

إنَّ الجمع بين الفقر المدقع وغير المعالج بغالبيته (10% فقط من السكّان يحصلون على خدمات الرفاه من البلدية[7]) وبين نسب التسرّب العالية من جهاز التربية والتعليم يخلق ظواهر اجتماعية قاسية إضافية، ومن بينها زيادة وانتشار الجنح بين أبناء الشبيبة ولجوءهم إلى استعمال المخدرات. رفضت شرطة إسرائيل وسلطة مكافحة المخدرات الرد على توجّه طلب جمعية "عير عميم" وجمعية حقوق المواطن للحصول على معلومات بشأن هذه الظاهرة، إلاّ أنها بدون شك تحوّلت إلى جزء لا يتجزّأ من الحديث الاجتماعي اليومي بين السكّان الفلسطينيّين في المدينة. وقد تحوّلت أجزاء واسعة من البلدة القديمة إلى مناطق يرتاب الكثيرون التجوال فيها في ساعات الليل. وفق البيانات التي

---

6 جمعية حقوق المواطن، حقوق الإنسان في القدس الشرقية: حقائق وبيانات، أيار 2010.

7 المصدر السابق.

جمعتها المنظّمة الفلسطينية "مؤسسة المقدسي"، يصل عدد المدمنين على المخدرات في لواء القدس في السلطة الفلسطينية إلى نحو 6 آلاف شخص ويصل عدد متعاطي المخدرات إلى 22 ألف.[8]

جاء في معرض أقوال عضو الكنيست جمال زحالقة خلال نقاش دار في إحدى جلسات الكنيست أنَّ التحصيل العلمي للتلاميذ الفلسطينيّين في القدس الشرقية قد تدهور إلى مستويات هي الأكثر دنوا من بين جميع التلاميذ الفلسطينيّين في مختلف أماكن تواجدهم في الشتات، إذ قال: "أقول لكم بكل مسئولية إنَّ الوضع التربوي للمواطنين الفلسطينيّين في القدس الشرقية وصل إلى أسوء مستوياته ويعاني صعاب جمّة"، وأضاف: "على صعيد التحصيل العلمي للتلاميذ - فهو أصعب من الوضع في غزّة، والخليل و[مخيم اللاجئين] عين الحلوة [في لبنان] و[مخيم اللاجئين] الوحدات [في الأردن] و[مخيم اللاجئين] اليرموك [في سوريا]".[9]

الشهادة الثانية: سميح محمد زحايكة، عضو لجنة الأهالي في مدرسة السواحرة الغربية في جبل المكبر

"تفرض غالبية المدارس الخاصة امتحانات دخول على التلاميذ الذين يطلبون تلقي التعليم فيها، وترفض أولئك التلاميذ أصحاب التحصيل المتدنّي بغية الحفاظ على صيتها. على ما يبدو فقد أغفلت هذه المدارس عن حقيقة أنَّ هدف المدرسة هو توفير التربية والتعليم وليس الحفاظ على اسمها الطيب بفضل التلاميذ الناجحين فقط ... ويتراوح عدد التلاميذ في الغرف في غالبية المدارس الخصوصية والبلدية على حدّ سواء في القدس الشرقية بين 30 و 40 تلميذًا. فإن تحرّك أي تلميذ من مكانه سيؤدّي ذلك إلى تحرّك الصفّ بكامله ... فقد تحوّل العمل التربوي إلى عمل تجاري. فكل شخص لديه المال الكافي يمكنه حاليًا فتح مدرسة أو رياض أطفال. وكل ما يحتاج إليه هو أربعة جدران وعدد من الطاولات. ووزارة التربية والتعليم وبلدية القدس اللتان يتعيّن عليهما مراقبة ما يجري في المدارس غير معنيّتان بتاتًا بذلك".

---

[8] وصلت هذه البيانات إلى جمعية "عير عميم" يوم 12 آب 2010.

[9] وقائع الكنيست، 3 أيار 2010.

جدول: أطفال فلسطينيون في جيل المدرسة في القدس الشرقية في السنة الدراسية 2009-2010، بحسب نوع المدرسة[10]

نوع المدرسة	عدد التلاميذ	نسبة التلاميذ المسجّلين
مدارس بلدية (من دون رياض أطفال)	42,271	50.78%
مدارس غير حكومية معترف بها	20,603	24.75%
مدارس الوقف الإسلامي	6,408	7.7%
مدارس خاصة (يشمل مدارس وكالة الغوث)	13,955	16.77%
مجمل التلاميذ المسجّلين	83,237	100%
مجمل التلاميذ بجيل المدرسة	87,624	
الشريحة العمرية في جيل المدرسة غير المسجّلة في أية مؤسّسة تربوية	4,387	5.27%

[10] "توزيع الصفوف والتلاميذ في القدس الشرقية بحسب نوع الإطار التعليمي"، في: كتاب التربية والتعليم السنوي (2010-2011)، مديرية التربية والتعليم في القدس، الموقع الإلكتروني لبلدية القدس. [بالعربية]

غرف التدريس - عجز لا ينتهي

لا تقوم وزارة التربية والتعليم وبلدية القدس بتحديث العدد الحقيقي لغرف التدريس الناقصة في الجهاز التربوي في القدس الشرقية ولا تقومان بنشره، ولكنهما توافقان على أن العدد يفوق الألف غرفة تدريسية. وقد نشر مكتب مراقب الدولة، ميخا ليندنشطراوس، العدد الأخير بهذا الصدد، في معرض فحصه الموضوع خلال السنة الدراسية 2007-2008 إذ وجد أنَّ العجز يصل إلى ألف غرفة تدريسية.[11] وقد جاء في معرض أقوال المراقب في حينه ما يلي: "تكشف نتائج الفحص أنَّ وزارة التربية والتعليم وبلدية القدس لا تقومان بواجبهما ... ولم تعملا بجدّية، كما كان ينبغي عليهما العمل، بغية إتاحة الفرصة أمام التلاميذ في شرق المدينة إحقاق حقّهم لكونهم سكّان دائمين في دولة إسرائيل".[12]

إنَّ رؤساء وزارة التربية والتعليم وبلدية القدس على اطّلاع منذ سنين طويلة على هذا العجز الذي لا ينتهي بشأن عدد غرف التدريس. وعلى الرغم من ذلك، وبرغم جميع الوعود التي قطعوها في معرض مداولات قضائية، والتي لم تزل قائمة بهذا الصدد، بشأن بناء 645 غرفة تدريس حتى العام 2011 (يُنظر المادة القادمة)، إلاّ أنَّ عملية بناء غرف التدريس هذه بطيئة جدًا. ويكشف تحليل بيانات البناء، الذي قامت به جمعية "عير عميم" بالتعاون مع جمعية حقوق المواطن في آب 2010، عن أنَّ هذا العجز لن يتقلّص في الأعوام المقبلة. وقد تمّ بناء 257 غرفة تدريس فقط منذ الوعود التي قطعت في العام 2001 وحتى اليوم. ومن المفترض الانتهاء من بناء مدرسة شاملة للبنات في رأس العمود حيث شيّدت 39 غرفة تدريس. وكذلك، يتعيّن بناء 24 غرفة تدريس في العام 2011 إلاّ أنَّ الانتهاء من بنائها ليس مضمونًا.

حتّى وإن تمّ بناء جميع غرف التدريس المخطّط لها، خلاصة الأمر هو أنه حتّى نهاية العام 2011 ستبنى بالمجمل 338 غرفة تدريس، ويشكّل هذا العدد 52% فقط من مجمل غرف التدريس التي قُطعت الوعود ببنائها. وينبغي علينا التأكيد على أنَّ غرف التدريس هذه لا تفي بجميع احتياجات الجهاز التربوي، الأمر الذي أكّدته السلطات أيضًا، والتي ادّعت أنَّه ليس بمقدورها بناء غرف تدريس كافية لسدّ هذا العجز المتراكم تاريخيًا.

---

[11] مراقب الدولة، التقرير السنوي 59 (ب)، نشر في أيار 2009.

[12] المصدر السابق، ص 620.

كذلك تجدر الإشارة إلى أنَّ وزارة التربية والتعليم وبلدية القدس تخطّطان لبناء غرف تدريس إضافية في السنوات القادمة بعد العام 2011. ووصل عدد غرف التدريس المخطّط بناءها حتّى آب 2010 إلى 365 غرفة تدريس إضافية، إلاّ أنَّ موعد تاريخ بناءها ليس مضموناً، إذ إنَّ بناءها مرتبط بمصادرة مساحات من الأراضي، وبمراحل تخطيط، وبتصديق ورصد ميزانيات إضافية. كذلك، حتّى وإن شُيّدت غرف التدريس هذه، يبقى العجز قائماً ويصل إلى ألف غرفة تدريس أخرى، إذ إنَّ البناء المتوقّع يفي بحاجة النمو الطبيعي للسكّان فقط.

يُضّطر غالبية الأولاد الذين ينجحون في الحصول على مقاعد دراسية في الجهاز التربوي البلدي الجلوس في غرف تدريس غير ملائمة. وفي ظلّ غياب بناء المدارس الجديدة الكافية التي تشمل غرف تدريس بأحجام تلبي المعايير المعتمدة، تقوم بلدية القدس بتوظيف غرف مستأجرة (لم تُشيّد لأغراض تعليمية بل لأغراض أخرى مختلفة) كغرف تدريس، والتي تتسم بحجمها الصغير والمكتظّ وتنعدم فيها في بعض الحالات وسائل التهوية. ولا تشمل هذه البنايات المستأجرة غرف مساندة، وغرف للمربّين، ومكتبات، ومختبرات وساحات للألعاب.

وفق البيانات الرسمية للمديرية،[13] فإنَّ أكثر من نصف غرف التدريس في المؤسّسات التعليمية البلدية (647 من أصل 1,398) لا تلبي المعايير المعتمدة. ومن أصل 751 غرفة تدريس تلبي المعايير المعتمدة تقع 573 غرفة تدريس منها فقط في بنايات تلبي المعايير المعتمدة. أما بقية غرف التدريس فتنحصر تلبيتها المعايير المعتمدة على صعيد مساحاتها فقط ولكنها تتواجد ضمن بيئات لا تلبي هذه المعايير- 155 غرفة مستخدمة للتدريس تقع في مبان مستأجرة و 23 غرفة تدريس في مبان يمكن الوصول إليها بسهولة، إذ أنشأتها البلدية بمحاذاة مدارس قائمة. تكشف بيانات المديرية، التي تقوم بتصنيف أوضاع غرف التدريس التي لا تلبي المعايير المعتمدة، جانباً آخر لهذا الواقع التعيس، إذ تشير إلى أنَّ أكثر من ربع إجمالي غرف التدريس التي لا تلبي المعايير المعتمدة (188 من أصل 647) معرّفة كغرف تدريس "غير صالحة"،[14] وخُمس غرف التدريس (أي 157 غرفة تدريس) معرّفة على أنها "في حالة متوسّطة"، و155 غرفة تدريس فقط معرّفة على أنها "صالحة"، وذلك إضافة إلى 147 غرفة تدريس لا تلبي المعايير المعتمدة مستخدمة كغرف معرّفة على أنها "غرف ملحقة".

---

13 تظهر هذه البيانات في تقرير الجهاز التربوي في القدس الشرقية: غرف التدريس ومناهج التعليم، مركز البحوث والمعلومات في الكنيست، 10 أيار 2010، ص 4 [بالعبرية].

14 لم تقم اللائحة التي عرضتها المديرية أمام أعضاء لجنة التربية والتعليم في الكنيست خصائص غرفة التدريس لا تلبي المعايير المعتمدة وغير الصالحة.

الشهادة الثالثة: عضو المجلس البلدي في القدس، يوسف بيبه ألالو، نائب رئيس البلدية والمسئول السابق عن ملف التربية والتعليم في القدس الشرقية حتى تموز 2010

"لقد زرت مدارس عديدة، إنَّ أوضاعها مزرية، ومن ضمنها تلك التي أنشئت مؤخرًا أيضًا. وجدت في إحدى المدارس حديثة العهد التي زرتها قاعات كاملة خاوية، وحين سألت لماذا هي خاوية؟ أجابوني بأنهم لم يحصلوا على طاولات ورفوف أو كتب، ولذا فإنهم لا يستعملون هذه القاعات. إنَّ الأزمة في ميزانيات المدارس في القدس الشرقية فظيعة، إذ لا تُرصد لهم الميزانيات كما هو الحال في المدارس الواقعة في غرب المدينة التي تتمّتع بميزانيات تدير المدارس ذاتيًا. إنَّ لهذا الواقع إسقاطات بعيدة المدى: تلقينا طيلة الوقت شكاوى من المدارس في القدس الشرقية بشأن عدم قدرتهم على دفع فاتورة الكهرباء، وكانوا يقطعون الكهرباء عنهم، ولم يستطيعوا تدفئة غرف التدريس، ووصلوا إلى وضع قطعوا عنهم الهاتف".

عقد من الوعود غير المتحقّقة

في أيار القادم يكون قد مرّ عقد من الزمان على المداولة القضائية، حين تعهّدت السلطات مرّة تلو الأخرى ببناء مئات غرف التدريس الجديدة في القدس الشرقية. بدأت هذه المداولة حين قرّر ذوو ستة وعشرين من الأطفال في القدس الشرقية، الذين لم يجدوا مكانًا لأولادهم في المدارس الحكومية التي تخضع لإدارة المديرية، طرح قضيتهم أمام محكمة العدل العليا وطلب المساندة لإحقاق حقّهم في تعليم أولادهم في إطار الجهاز التربوي العام بالمجان.[15] وبعد مضي شهرين على ذلك، قُدم التماس آخر، باسم أكثر من 900 ولد لم يجدوا مكانًا في المدارس الحكومية للتعلّم في القدس الشرقية.[16]

بعد انقضاء عقد من الزمان على تقديم هذه الالتماسات، قُدّمت التماسات أخرى شبيهة، وعقدت عشرات المداولات بهذا الشأن.[17] وحين قُدّمت التماسات لأطفال بعينهم سارعت البلدية لإيجاد مقاعد دراسة لهم، ولكنها

---

[15] ملف محكمة العدل العليا 01/3834 القاصرة م. محمد حمدان و 27 آخرون ضدّ بلدية القدس وآخرين.

[16] ملف محكمة العدل العليا 01/5185 ف. بدرية (قاصر) و 911 آخرون ضدّ بلدية القدس وآخرين.

[17] التماس إداري 06/1144 القيمري ضدّ بلدية القدس؛ والتماس إداري 07/855 قنيبي ضدّ بلدية القدس؛ والتماس إداري 08/8764 سليمي ضدّ بلدية القدس؛ والتماس إداري 09/1703 عابدين ضدّ بلدية القدس. قامت جمعية حقوق المواطن من خلال هذه الالتماسات بتمثيل مئات الأولاد الذين

لم تتعامل بجدّية مع المشاكل المبدئية للجهاز التعليمي ككل. وبادرت المحكمة في معرض التماسين إلى نقاش مبدئي وأصدرت قرارًا بالحكم يمنح الحجّة المُلزمة لتعهّدات الدولة لبناء مئات غرف التدريس الجديدة.[18]

وقد لخّصت المحامية يهوديت كارف، التي شغلت منصب قائم مقام المستشار القضائي للحكومة، السطر الأخير للمداولات القضائية الطويلة، وذلك عبر مذكرة أرسلتها في شباط 2010 إلى المستشار القضائي للحكومة يهودا فينشطاين والتي حملت العنوان "عدم انصياع الدولة لقرار حكم المحكمة". وكتبت كارف إلى فينشطاين في سياق عدم فاعلية قرار الحكم تقول له: "إنَّ إسقاطات الجهاز التربوي في القدس الشرقية تعتبر كارثية". وأضافت: "يُحرم آلاف التلاميذ العرب في القدس الشرقية في جيل التعليم الإلزامي حتّى السنة الحالية من التعليم الحكومي المجاني ... ومن نافل القول الإشارة إلى الدلالات الهدّامة لهذا الإهمال على السكّان في القدس وهنالك شكّ إذا كان بالإمكان إعادة تأهيل ما قد دُمّر".[19]

نشرت محكمة العدل العليا بعد مضي ثلاثة أشهر على تقديم الالتماس الأول، يوم 29 آب 2001، قرار حكم تبنّت فيه غالبية طلبات وادعاءات الملتمسين.[20] أصرّ القضاة على حقّ الأولاد بالتعلّم المجّاني، ودوّنوا تعهّد الدولة القاضي ببناء غرف تدريس. وجاء في معرض قرار الحكم: "صرّح المدّعى عليهم أنهم يتبنّون خطّة متعدّدة السنوات (لأربع سنين) يتم بموجبها بناء 245 غرفة تدريس جديدة".

وبعد انقضاء مدة السنوات الأربع لإصدار قرار الحكم وانقضاء موعد التعهّد ببناء 245 غرفة تدريس، عاد الملتمسون في أيلول 2005 إلى المحكمة العليا وادّعوا بأنَّ التعهّد لم ينفّذ. طلب الملتمسون، الممثلون من طرف المركز الجماهيري لتطوير بيت حنينا وجمعية "عير عميم"، الإقرار بأنَّ وزارة التربية والتعليم وبلدية القدس قد احتقرا قرار محكمة العدل العليا. وأقرّت المحكمة بعد مضي شهرين بأنه "يتّضح أنَّ المدّعى عليهم لم يفوا حتى اليوم بجميع تعهّداتهم. إنَّ مشكلة غياب غرف التدريس تتفاقم، وذلك على الرغم من حقيقة إضافة بعض غرف التدريس".

منحت المحكمة فترة زمنية للمديرية لتقوم بإعداد "خطّة عمل تهدف إلى زيادة عدد غرف التدريس" وألزمتها بإعداد "مسح احتياجات" حول عدد الأولاد في جيل التعليم الإلزامي في القدس الشرقية. وبعد أن لم يتطوّر أي شيء على هذين الصعيدين، قرّر القضاة استدعاء المدير العام لوزارة التربية والتعليم ورئيس شعبة الميزانيات في وزارة المالية والمدير العام لبلدية القدس ورئيس المديرية إلى

رفضتهم المدارس البلدية وبلدية القدس، ولكن بعد تقديم الالتماسات وُجدت لهم الأماكن للتعلّم.

[18] ملف محكمة العدل العليا 01/3834 وملف محكمة العدل العليا 01/5158، قرار حكم جزئي صدر في اليوم 29 آب 2001.

[19] مذكرة من طرف يهوديت كارف إلى يهودا فينشطاين، 8 شباط 2010.

[20] يُنظر الهامش رقم 3 أعلاه.

جلسة في المحكمة. وكتب القضاة بنبرة تعبّر عن عدم رضى: "إننا نفترض بأنَّ هذه المجموعة تستطيع عرض بيانات وخطط فعلية أمامنا لحلّ المشكلة التي يشير إليها الملتمسون، والتي تحاول المحكمة منذ أكثر من ستّ سنوات التعاطي معها في إطار التداول [القضائي] الحالي".

وحين مَثُلَ هؤلاء الموظّفين الكبار أمام المحكمة في آذار 2007، قاموا بعرض خطّة جديدة، يتعيّن بموجبها بناء الـ 245 غرفة تدريس حتى العام 2011، وإلى حين ذلك يتم إضافة بناء "400 غرفة تدريس أخرى بتكلفة 400 مليون شاقل على مدار خمس سنوات، أي بناء 80 غرفة تدريس سنويًا". دوّن القضاة أمامهم هذا التعهّد ببناء 645 غرفة تدريس وأعلموهم بأنهم سوف يعقدون جلسات دورية لفحص مدى تنفيذ هذه الخطّة.

ولكن، كما ذكر أعلاه، فإنَّ تنفيذ هذه الخطّة كان جزئيًا جدًا. بعد انقضاء سنتين على تعهّد الدولة لبناء 80 غرفة تدريس جديدة سنويًا، كتب مراقب الدولة الأمور التالية: "على مدار أكثر من أربع سنوات – منذ كانون الثاني 2004 وحتّى نيسان 2008 – لم تصدر المديرية أوامر تخطيط (لبناء غرف تدريس). يمكن الافتراض أنه بعد الانتهاء من المشاريع المخطّط لها وفق أوامر التخطيط القديمة – من كانون الثاني 2004 أو قبل ذلك – لن يتم بناء غرف تدريس جديدة على مدار بضع سنين".[21]

الشهادة الرابعة: محمّد سياج، عضو في لجنة أهالي مدرسة أحمد سامح الخالدي الواقعة في الثوري

"يعاني الجهاز التربوي في حي الثوري من ضائقة قاسية. يشمل هذا الجهاز أربعة مدارس ابتدائية، منها اثنتين تقعان في بنايتين مستأجرتين، ولا يوجد في الثوري مدرسة ثانوية. يُضّطر طلاب الثانوية للسفر إلى أحياء بعيدة الأمر الذي يمسّ جدًا بتعليم البنات، إذ إنَّ جزءًا من الأسر تعارض أمر خروج بناتهم من الحي".

"تعاني المدارس القائمة في بنايات مستأجرة من الاكتظاظ في غرف التدريس. حيث تتوفر غرفة مرحاض واحدة فقط في الطابق الثاني لإحدى هاتين المدرستين لخدمة 203 تلميذًا يتعلّمون في هذا الطابق. وهناك أربع مراحيض فقط في جميع أنحاء هذه المدرسة، والتي تخدم أكثر من خمسمائة تلميذ. كذلك تتوافر في هذه المدرسة ساحة ضيقة لا تتسع للجميع، الأمر الذي يمنعهم من اللعب والتحرك في الساحة في وقت الاستراحة خوفا من التدافع بسبب ضيقها".

[21] مراقب الدولة، مصدر سابق، ص 616.

تلخيص

يفرض قانون التعليم الإلزامي على دولة إسرائيل توفير خدمات تربوية لصالح جميع الأولاد الفلسطينيّين في القدس الشرقية، بدءًا من جيل رياض الأطفال وانتهاءً بصف الثاني عشر. تعترف كلٌ من وزارة التربية والتعليم وبلدية القدس بهذا الالتزام لا بل وأنهما قاما بتكراره في معرض المداولات القضائية المختلفة المتّصلة بهذا الموضوع في العقد الأخير. كما كرّر ذلك في الأشهر الأخيرة كلٌ من وزير التربية والتعليم، جدعون ساعر، ورئيس بلدية القدس، نير بريكت، أيضًا.[22]

على الرغم من ذلك، تكشف لنا نظرة شاملة على سياسة وزارة التربية والتعليم وبلدية القدس بهذا الصدّد، أنَّ اعترافهما المبدئي بوجود هذا الالتزام لا يُترجم إلى سياسة تعمل على تحقيق هذا الالتزام بصورة فعلية. نجح الأولاد الفلسطينيون من القدس الشرقية، الذين التمس ذووهم إلى محكمة العدل العليا، فعلاً بالحصول على مقاعد دراسية بعد أن طلبوا مساندة المحكمة لتقوم الأخيرة بإلزام المديرية لتوفير مقاعد دراسية في الجهاز التربوي. إلاّ أنَّ المديرية فضّلت معالجة الحالات العينية التي تصل إلى طاولة المحكمة، وامتنعت عن بلورة سياسة شاملة تمنح الفرصة لتحقيق هذا الالتزام أمام السكان على مدى طويل. فحتّى تعهّدها المحدود جدًا أمام المحكمة العليا نفذتها بصورة جزئية فقط، علمًا بأنَّ كامل التعهدات حتّى وإن نفذت فإنها لا تفي بالحاجة.

كتب مراقب الدولة، ميخا ليندنشطراوس في أيار 2009 ما يلي: "تكشف نتائج الفحص أنَّ الوزارة (التربية والتعليم) والبلدية (القدس) لا تقومان بواجبهما ولم تنجحا بتوفير غرف تدريس كافية في [جهاز] التعليم الحكومي لصالح السكّان في شرق المدينة. لم يعمل رؤساء وزارة التربية والتعليم والبلدية بجدّية، كما كان ينبغي عليهم العمل، بغية إتاحة الفرصة أمام التلاميذ في شرق المدينة من اجل إحقاق حقّهم لكونهم سكّان دائمين في الدولة".[23]

مرّت نحو سنة ونصف منذ كتب مراقب الدولة هذه الكلمات، ولكن سياسة وزارة التربية والتعليم وبلدية القدس لم تتغير بعد. وكما جاء في معرض هذا التقرير، فإنَّ النتائج وخيمة على أرض الواقع: آلاف الأطفال لا يتلقون التربية والتعليم، وأولئك الذين يفعلون ذلك يتلقون

---

[22] في معرض النقاش في إحدى جلسات الكنيست، المنعقدة يوم 3 أيار 2010.

[23] مراقب الدولة، مصدر سابق، ص 620.

التربية والتعليم في غرف تدريس مكتظّة ولا تلبي المعايير المعتمدة، وجودة التعليم بها متدنية. تصل نسبة التسرّب من المدارس إلى نصف مجمل عدد التلاميذ، وقلة قليلة من خريجي هذه المدارس ينجحون بالوصول إلى معاهد التعليم العالي. إنَّ تغييراً حقيقيًا في السياسة إضافة إلى تخصيص الميزانيات الملائمة فقط من شأنهما أن يدفعوا باتجاه التغيير المأمول وتوفير مستقبل أفضل لأطفال القدس.